

Jaume I al segle XVIII: entre el teatre popular i l'erudició

James I in the 18th century: between popular theater and scholarship

VICENT JOSEP ESCARTÍ
vicent.j.escarti@uv.es

Universitat de València / IIFV / IEC

Resum: Aquest article tracta de mostrar com el record de la figura del rei Jaume I es va mantenir, al segle XVIII, especialment en dos àmbits: l'erudició històrica –que s'arrossegava des del segle anterior– i la presència del personatge del rei i d'alguns fragments de la seua vida, representats en algunes obres de teatre.

Paraules clau: Jaume I, segle XVIII, erudició, teatre.

Abstract: This article tries to show how the memory of the figure of King Jaime I was maintained, in the 18th century, especially in two areas: historical scholarship –which had been dragging on since the previous century– and the presence of the character of the king and some fragments of his life, represented in some plays.

Keywords: James I of Aragon, 18th century, erudition, theater.

---

*Aquest treball forma part de les línies de recerca que s'inscriuen dins el projecte AICO2021/099 «Violència de gènere i identitats: edició i estudi de documentació valenciana per a la construcció de biografies marginals II (ss. XVI-XVII)», de la Conselleria d'Innovació, Universitats, Ciència i Societat Digital de la Generalitat Valenciana.

DATA PRESENTACIÓ: 10/01/2023 ACCEPTACIÓ: 16/02/2023 · PUBLICACIÓ: 12/06/2023

1. Festes i comèdies jaumines.

Com és ben sabut, la Guerra de Successió acabà amb la desfeta del bàndol austriacista i els decrets derogatoris de la tradició legislativa i jurídica pròpia dels diferents territoris de la des de llavors ja extinta Corona d'Aragó (entre 1707 i 1716). Això va comportar, entre altres conseqüències desastroses per al futur d'aquests països, la supressió de tots aquells elements identitaris que poguessen recordar el passat històric particular. Afortunadament, l'intent borbònic i castellanitzador no va ser tan efectiu com s'esperava i, entre altres exemples, podríem adduir, ací, com el capítol de la catedral de València no va deixar de celebrar, cada any, la festivitat de la consagració de la mesquita major de València en temple cristià, i, amb aquest pretext litúrgic, la ciutat de València va poder continuar recordant Jaume I i els orígens del regne de València. Fins al punt que l'any 1738, amb la festa del centenari de la Conquesta (1238), la ciutat del Túria va organitzar actes solemnes i lluits.

El relat d'aquelles festes es troba narrat molt detalladament al volum commemoratiu redactat per Josep Vicent Ortí i Major, *Fiestas centenarias con que la insigne, noble, leal y coronada ciudad de Valencia celebró el día 9 de octubre la quinta centuria de su christiana Conquista* (València, 1740), on la figura del rei és presentada encara en bona mesura amb els mateixos tocs de religiositat, magnificència i valor guerrer que durant el segle passat se li havien atribuït (Escartí 2021a: 57-69). Tanmateix, els regidors borbònics de la ciutat també s'encarregaran de fer present el record de la conquesta anterior, protagonitzada pel Cid, tot fent representar una comèdia sobre aquell personatge medieval castellà (Ortí i Major 1738: 443). Aquell record «castellà» –que, en realitat, no devia anar molt més enllà de l'erudició– el podem trobar, encara, en una obra també d'aquell mateix 1738, incentivada possiblement per la mateixa corporació municipal a qui va dedicada i pensada, potser, com una estratègia «publicitària» de la ciutat, després de la guerra que feia només unes dècades que havia acabat. De fet, al *Resumen historial de la fundación i antigüedad de la ciudad de Valencia de los Edetanos*, vulgo *del Cid*, de Pasqual Esclapés de Guilló, se'ns vol fer creure que aquell afegit al topònim seria «popular», «tradicional» –per dir-ho d'alguna manera. Tanmateix, la lectura del llibret d'Esclapés prou que fa veure el contrari: mentre la conquesta del Cid es ventila en poc més d'una pàgina (Esclapés 1738: 24-25), a la conquesta protagonitzada per Jaume I es destinen quasi vuit pàgines de l'opuscle (Esclapés 1738: 26-34), a més de nombroses referències a la figura del rei aragonés i, encara, la citació, en notes marginals, de l'ús de l'edició de la *Crònica* del 1557 per part de l'autor, que combina aquella font amb altres, més modernes, com Beuter, Zurita, Escolano, Diago, Ortí, etc. (Esclapés 1738: 30).

No podem d'oblidar que el record de la Guerra de Successió encara devia de ser fresc i que Carles III d'Àustria, que havia vingut a València des de Barcelona, podia ser fàcilment assimilat a la imatge de Jaume I arribant a la capital valenciana des d'Aragó i Catalunya, mentre que el Cid, que venia de Castella, podia evocar la imatge de Felip d'Anjou, les tropes del qual havien baixat per Almansa i Requena fins a les terres valencianes. I per això, segurament, hi hagué un interès –almenys simbòlic i oficial– per vincular València amb la figura del Cid, en un intent infructuós d'assimilar-la a Castella.

Però, la realitat era ben diversa, i així es pot veure al volum d'Esclapés o al d'Ortí i Major, on convé assenyalar, també, que el passat medieval encara es podia veure com una imatge suggeridora a reivindicar, per tal de donar lluïment a les festes centenàries locals. Ben al contrari del que significarà aquell mateix passat per als il·lustrats que vindran després, tal com va apuntar ja fa temps Belenguier (1984, I: 101-108) i com comentarem més avall.

Un intent diferent –aquest, literari també i de gust més popularitzant– de posar en circulació de nou el record del rei Jaume, o de mantenir-lo, en algun cas, serà la constatació de tres peces teatrals impreses, de la segona meitat del segle XVIII, a València, Barcelona i Mallorca. Potser, n'hi hagueren d'altres, que no arribaren a la lletra de motle o dels quals no tenim notícies. El teatre, al segle XVIII, gaudí d'una gran vitalitat, que s'arrossegava del segle anterior. En les dues centúries, tot i que no massa freqüents i quasi sempre fora dels circuits comercials, la dramaturgia en català havia subsistit (Rossich 2001) i, malgrat que no compten amb estudis concrets que se n'ocupen, ens han pervingut una sèrie d'obres on el tema central és al figura del rei en Jaume.

Ara com ara, en tenim tres localitzades, que poden ser ben il·lustratives –i potser encara es podrà augmentar la nòmina en futures recerques. En el cas valencià, es tracta de l'obra escrita per «Un ingenio valenciano», que porta per títol *Comedia famosa. La Conquista de Valencia por el rey don Jayme*, publicada el 1762 i atribuïda per Jerónimo Herrera (1999: 227) a Marià Gonzàlez Valls. El text, però, devia remuntar-se a una trajectòria anterior –potser al voltant de mitjans del XVIII– i possiblement va conèixer algunes edicions que provarien la seua fama.¹ Aquest text s'inicia ubicat a Alcanyís, en el moment en què se suposa que el rei ha retornat de conquerir Mallorca, i allà es concep la idea de prendre València, a partir d'un somni en què la ciutat, personificada en forma d'una donzella endolada, se li apareix al rei i li anuncia que aviat rebrà una visita que li exposarà la forma i els motius pels quals podrà conquerir-la. En efecte, poc després arriba Zeit Abuzeit a queixar-se dels maltractaments que pateix ell i la terra del rei d'Aragó per part de Zaén, i, alhora, incita el rei Jaume a la conquesta de les terres valencianes, a les quals Zeit renuncia a canvi del benefici d'haver rebut el baptisme. Curiosament, la comèdia jaumina presenta una sèrie d'escenes amoroses entre els infants i algunes dames i, d'altra banda, convé assenyalar com tota la conquesta és vista, sobretot, com una empresa religiosa: fins al punt que l'estendard que onejarà sobre la ciutat, en rendir-se al rei, serà el de la Puríssima Concepció de Maria, en aquesta versió teatral del fet bèl·lic. El text, no exempt d'un cert dinamisme, presenta personatges curiosos, com el moro Zulema, que parla malament el

---

1 Amb caràcter merament informatiu i a falta d'una comprovació detallada, ens consta una altra edició –segons el *Catálogo Colectivo del Patrimonio Bibliográfico Español* (<http://catalogos.mecd.es/>)– «con idéntica descripción pero distinta tipografía y composición, con uso de eses cortas y en le pie de imprenta no figura la dirección del impresor», que seria del mateix any, potser. També, hi hagué una altra edició anterior, sense peu d'impremta i situada al voltant del 1750 (Herrera 1999: 227), que porta per títol *Comedia nueva, intitulada La Conquista de Valencia por el rey don Jayme*, en la portada de la qual consta que «la escribía un afecto, quanto reconocido, a esta nobilíssima, magnífica y leal ciudad, quien la dedica al excelentísimo don Buenaventura Pedro de Alcántara (...), conde de Aranda (...)». Aquesta informació es pot trobar al mateix catàleg *online*, suara citat. Potser aquesta va ser la primera edició i cal indicar que el text –excepte algunes variants– és el mateix.

castellà, i fa una revisió de la història sense massa voluntat de rigorositat, atés que Jaume i i els seus homes, per exemple, apareixen vestits de «godos», que segurament per a l'imaginari il·lustrat volia dir «medievals».²

En el cas barceloní trobem la també anònima «comedia heròica», que porta per títol *El rey de Aragón y conde de Barcelona, don Jaime el Conquistador*, i que va ser impresa a Barcelona, el 1777. Sabem que es va representar «en el teatro de la mui ilustre ciudad de Barcelona», a càrrec de la «Compañía de Cómicos Españoles» –com s'especifica a la portada–, dels quals era empresari Josep Ràfols (*El rey* 1777). A l'inici del text figura l'elenc dels personatges i per quin actor o actriu era encarnat cadascú d'ells i, tot seguit, apareix un *Argumento*, on se'ns informa que «entre los grandes reyes de Aragón y gloriosos condes de Barcelona, fue uno de los maiores don Jaime Primero, llamado el Conquistador y Afortunado, cuias heróicas hazañas se han propuesto epilogar es esta comedia». També se'ns explica que «su acción principal consiste en la dichosa muerte de este victorioso monarca, después de haber renunciado a su reino y dividido sus estados entre sus hijos». Ara bé, com que aquest fet semblava massa luctuós –potser–,

para amenizar más esta pieza, se han ingerido en ella los disturbios que el mismo monarca tuvo con doña Teresa Gil de Vidaura, natural de Cataluña, hija de don Juan de Vidaura, originados del matrimonio clandestino que contrajo antes de casarse con las infantas de Castilla y Ungría, de cuias resultas se irritó tanto la hermosa catalana que, no contenta de importunar al rei con sus quejas, acudió al Papa para la determinación de su demanda. Constante siempre en su pretensión, hizo los maiores esfuerzos para lograr la declaración de la legitimidad de su boda, sin haber podido jamás acallar a Vidaura las ingratitudes del rei en sus instancias, ni al rei entiviarle los rigores de Vidaura, para el cariño que le conservó hasta los últimos días de su vida.

Se'ns indica, tot seguit, en una ànsia de donar rigor històric a la *comèdia*, que «Doña Teresa se retiró a un convento que fundó, de religiosas cistercienses, en la Zaidia, cerca de Valencia, donde acabó sus días con gran opinión de virtud, y su cadáver se conservava incorrupto en el siglo 16». I, encara, s'afegeix que «la diversidad de opiniones sobre la época de algunos de los sucesos que se refieren en esta comedia ha dado motivos para colocarlos en el lugar que ha parecido más oportuno para el enlace de la pieza, a temor de incurrir en la nota de algún anacronismo o paracronismo clásico» –cosa que pretendria fer veure als lectors que l'autor s'havia documentat i que, si hi havia alguna errada en la cronologia dels fets, era, simplement, una llicència *poètica*. Finalment, acabant l'*Argumento*, se'ns adverteix –ara amb un claríssim desig de justificar una altra llicència– que «espera el autor que se le dispensará el no haber seguido con la maior exactitud los preceptos de las unidades, de que hicieron tan poco caso nuestros antiguos poetas españoles, no obstante de hallarse establecidos por los griegos y adaptados por los latinos». Hi havia, al darrere, una voluntat de donar la imatge d'un autor erudit fins a cert punt.

---

2 Vegeu-ne alguns fragments a Escartí (2021: 206-217).

La peça teatral anònima apareix datada a Barcelona, el 19 de setembre de 1777, i es troba dividida en tres actes d'extensió irregular, de versos de dotze síl·labes i que conformen, en total, quasi cinquanta pàgines de diàlegs densos i amb discursos llargs que, a més de contenir referències al món medieval, es troben sovint farcides de referents de la mitologia clàssica, tan del gust de l'època. Així, en un moment en què a l'escenari devia veure's una «vista de la ciudad de Barcelona por la parte de occidente», el *Príncipe* li diu a *Moncada*:

Alegraos, soldados, pues diviso
de la gran Barcelona las almenas.
Ved sus torres, sus muros, sus baluartes;
mirad sus edificios, sus iglesias.
Saludad a sus santos protectores
y rendid al Señor gracias inmensas,
de que os deja bolver al patrio suelo,
cargados de trofeos y preseas.
¡Salve, ilustre ciudad, ciudad hermosa!
Emporio del valor y de la ciencia,
digna envidia de Roma y de Cartago,
competidora de la sabia Atenas.
Más firme que Numancia en sus cenizas,
más leal que Sagunto en sus pavesas.
No ya grande, y feliz por haber sido
morada apetecida de los celtas,
distinguida colonia de romanos,
de los monarcas godos silla regia,
sinó porque en tu centro inmortal vive
el caudillo más grande de la iglesia,
el príncipe mayor que el mundo ha visto,
el fuerte Aquiles y el piadoso Eneas.
Haga el cielo inmortales tus hazañas,
así como las hace tan excelsas,
sin que jamás de ti a decir se llegue:
«Aquí fue Troya y Babilonia era» (p. 44).

Jaume I, ja vell, és presentat com un home cansant de la vida, disposat a lliurar-se a la religió de Poblet, i, amb una actitud assenyada, ens mostra que vol repartir els regnes de la Corona d'Aragó entre els seus dos fills, als qui dona consells de govern. També se'ns recorda que ha estat fundador de l'orde de la Mercé. I així, en una de les seues darreres intervencions, el rei diu a l'infant Pere:

Advierte, hijo querido, finalmente,
los favores, las gracias, los milagros
que el cielo derramó sobre nosotros
con la más liberal benigna mano.
Destruimos los moros de Mallorca

y para redimir a los christianos
que padecen en dura servidumbre
el rigor del azote mahometano,
he fundado esta nueva excelsa orden
de militares héroes que, alentados
al cautiverio, expongan aún sus vidas
para dar libertad a los esclavos.
En Valencia ahora acaban de rendirse,
con gloria singular, nuestros contrarios,
y por fin oi nos vemos redimidos
de la guerra, después de tantos años.
No te olvides jamás de estas fienzas
y, agradecido, espera que un dios santo
con nuevos beneficios eternize
el ascenso feliz de tu reinado.
La Corona te dexo de mis padres,
logrando, como miras, por mi brazo
mayor autoridad, mayores fuerzas:
procura mantenerla con tu mando.
Este imperio, hijo mío, se compone
de súbditos valientes y esforzados,
catalanes, por fin, y aragoneses:
con esto sólo ya te he dicho harto.
Ámalos, pues, a todos igualmente,
ninguna distinción haya en tu agrado,
que la predilección engendra zelos
y los zelos producen los agravios
en el súbdito fiel; y, a veces, suelen
hacer de un buen vasallo un mal vasallo.
Quiérellos, pues, a todos como hijos,
porque todos son hijos; y no hallo
razón con que el monarca, siendo padre,
a su súbdito trate como a extraño.
Eres rey de Aragón y conde a un tiempo
de Barcelona: aprecia ambos dictados,
sin meterte en inútiles disputas
de sus barras, escudos y penachos.
A tu hermano don Jaime es bien que asistas,
que, en fin, Pedro querido, él es tu hermano.
No repruebes jamás, por vida mía,
la separación que hice de mi estado.
Te encomiendo a mis hijos sobre todo
y a todos mis ministros yo te encargo.
En Poblet da a mi cuerpo sepultura
y vive como príncipe y chrstiano.
Toma, en fin, esta espada, que ella ha sido
la que siempre, hijo mío, me ha sacado,
por el favor del cielo, victorioso
de todas mis batallas y contrarios (pp. 47-49).

Com es pot veure, si bé l'autor coneixia les disposicions testamentàries del rei, no s'està de posar en boca seua qüestions que podien segurament preocupar als erudits del XVIII –les «inútiles disputas / de sus barras, escudos y penachos»–, però no al rei Jaume I, evidentment.

Per últim, seguint una tradició ja constatada en el segle anterior i que provenia del món medieval, trobem la *Comèdia de la general conquesta de Mallorca*, amb títol homònim de la del segle anterior i conservant el català com a llengua, però, aquesta, obra d'Antoni Llodrà. D'aquesta *comèdia* s'han conservat dos manuscrits, del XVIII i del XIX, cosa que ens indicaria una certa difusió i una remarcable pervivència, si més no a nivell de lectura.³ Per altra banda, i ara en castellà, trobarem la *Comedia intitulada la Conquista de Mallorca*, de Miquel Bover i Ramonell, publicada a Barcelona, el 1792. En tots aquests textos, com es pot clarament suposar, la trama central es basa en el moment de la conquesta de la ciutat de Palma i, juntament amb elements de caire clarament històric –personatges o accions–, hi podem trobar, sovint, altres elements de tipus més quotidià, destinats a dotar d'una certa vivesa el desenvolupament de la representació teatral. La tradició de representar textos teatrals jaumins o referits a la conquesta de les illes, arrancava de més lluny i gaudia d'una tradició.⁴

Comptat i debatut, aquests casos evidencien clarament la popularitat del rei entre el potencial públic a qui es dirigien aquelles obres i, encara, l'ús majoritari del castellà als àmbits teatrals de les tres capitals –només Llodrà segueix usant el català local–, que, pel seu efecte de model per a la resta dels territoris, expandirien també l'ús d'aquella llengua en aquesta mena d'espectacles. En qualsevol cas, és evident que el tema de la conquesta –i, per tant, el moment fundacional als regnes de Mallorca i de València– era ben estimat per la població valenciana i mallorquina, mentre que en el cas barceloní és el moment del testament del rei l'escollit per centrar el drama que es representa sobre l'escenari. Jaume I, el seu record més o menys *literaturitzat*, hi pervivia. Altrament, no s'entendria aquesta tradició escènica que només tenim lleugerament documentada i que amb molta probabilitat és fruit d'una tradició molt més arrelada, ja que, si no fos així, no tindria explicació, per exemple, una obra teatral com la de Carles Gassulla d'Ursino, del 1721, que porta per títol *La conquesta de Morella*,⁵ i on, tot i que no intervé el rei en Jaume, apareixen els seus equivalents: els cavallers que acompanyaven don Blasco d'Alagó –i aquest mateix–, conquistadors de la capital de la comarca dels Ports. Cosa que indicaria que en aquelles festes on eren recordades les fites històriques de la incorporació d'un determinat territori a la cristiandat, el personatge conquistador hauria esdevingut un *personatge* teatral també. Potser, en contacte també amb la gran profusió de comèdies de sants, de llarga tradició barroca.

---

3 A Biblioteca Pública de l'Estat, de Palma, es conserven dos manuscrits. El primer, del 1778 (ms. 926), i el segon del 1812 (ms. 924).

4 Sobre la tradició festiva al voltant de la figura del rei Jaume I i la conquesta de les Illes, vegeu Quintana (1998).

5 El text, que ens ha pervingut manuscrit, l'hem editat recentment editat a Gassulla d'Ursino (2015: 183-214).

2. Erudits i crítica.

El segle XVIII a nivell historiogràfic dispensarà un interès més bé escàs a la figura del rei Jaume I i a la seua *Crònica*. Tot i que cal dir que encara podem trobar testimonis de l'atracció que despertà el nostre monarca sobre alguns erudits, com ara, en recordar el manuscrit M, conservat actualment a la Biblioteca Nacional de Madrid (sig. 13.208), que és una còpia del manuscrit F, realitzada per l'il·lustrat valencià Francesc Pérez Baier, i datada el 1779. No abraça el text complet, sinó els episodis relatius a la conquesta de València i, encara, és una versió no literal, inclosa, a més, en un manuscrit miscel·lani. Però és una bona prova de l'interès pel moment fundacional del regne de València per part dels homes de la il·lustració, encara que, això sí, molt relatiu. Un interès per Jaume I que també es pot detectar a Barcelona, on ens consta que al mateix segle, encara, es va realitzar una còpia (manuscrit K) del volum encarregat per Jaume Ramon Vila (Llàcer 2023), ara com ara sense localitzar (Jaume I 1991, I: 11).

Ara bé, aquell record del passat jaumí no el podem trobar per igual en tots els il·lustrats. Així, Gregori Maians (1699-1781), tot i que dedica part dels seus esforços a la recerca i l'estudi d'alguns crònicons i de llegendes fabuloses —per demostrar la seua falsedat o la seua autenticitat—, treballa bàsicament l'àmbit castellà, atret com estava pels seus propis interessos en l'espai de la cort madrilenya o, encara, en altres possibilitats, a Europa. Tanmateix, ens consta que Maians, juntament amb altres cròniques dels reis de Castella i algunes dels reis de la Corona d'Aragó, posseïa la «*Crònica del rei don Jaime, suya, y de Muntaner, en lemosín; y de Miedes, en latín y en castellano*». I, encara, cal dir que oferia aquells exemplars seus al llibreter madrileny Antonio Sancha per tal de fer-ne reedicions. Cosa que no arribà a esdevenir-se (Mestre 2002: 233), però que posa de relleu el coneixement de l'obra memorialística del rei medieval per part de l'il·lustrat valencià més reconegut.

Tampoc a Catalunya el rei i la seua obra literària correran millor sort. Així, segurament, un dels erudits que més es podria haver interessat per Jaume I, fou Jaume Finestres i de Monsalvo (1696-1769), el qual s'encarregà de confeccionar una *Historia del real monasterio de Poblet*, el primer volum de la qual s'edità el 1746. Uns anys més tard, però, l'obra completa i definitiva es publicava a Cervera, entre el 1753 i el 1765. Monjo del cenobi de Poblet, Finestres s'ocupà dels orígens d'aquella institució monàstica i dels reis que l'havien afavorida, i no pogué deixar d'esmentar Jaume I, «llamado el Conquistador», el qual hauria renunciat als seus senyorijs per tal de fer «egemplaríssima profesión» de monjo a Poblet, de manera que «no solamente quedó este monasterio engrandecido, sino que llegó su nobleza a tal elevada esfera que si la mayor de todas es la que atesora en sus venas real ilustríssima sangre, bien cabe decir de este monasterio que ya no tiene más que crecer» (Finestres 1753, I: 334). Tanmateix, no sembla haver utilitzat la crònica reial, en tractar la figura del rei Jaume, i sí, per contra, reproduïx i fa glossa d'uns *Vaticinios de los serenísimos reyes de León, de Castilla, de Aragón y príncipes de Cathaluña* que hauria escrit fra Estevan —«monge de Fuenfría y primer abad de Poblet»— i que hauria rescatat un altre monjo d'aquella casa a finals del XVII: Baltasar Saiol (Finestres 1753,

I: 344-345). El fragment dedicat a Jaume I recull alguns dels tòpics sobre el monarca, que semblen provenir del *Llibre dels feits*, però d'altres no. I així, diu:

*Frater Joannis, vexillarius Petri.
transies mare et bene se gessit,
floris fasciculum arco possedit,
et moras teneras gladio corrueit,
calcavit Sarram, Agarum comprehendet.*

El rey don Jayme, primero de este nombre en Aragón, se llamó assí porque habiendo encendido doce velas iguales con los nombres de los doce apóstoles, la que tenía el nombre de Santiago el Mayor se quedó ardiendo quando ya todas las demás se havían acabado. Fue este santo apóstol hermano de san Juan, y con essa nota le llama y da a conocer la Sagrada Escritura. Y aludiendo este autor a esto, declaró el nombre de el rey don Jayme, llamándole «frater Joannis». También le llama «*vexillarius Petri*»; y assí he visto en los privilegios que de este rey tiene este monasterio, que el mismo rey se nombrava alférez de la Iglesia: y era porqué poniendo el papa en sus manos un estandarte, le dijo que le encargava las guerras de la santa Iglesia. Y las hizo el rey con tan buena fortuna que le ganó tres reynos, que fueron Mallorca, Valencia y Murcia. La conquista de Mallorca significó este autor diciendo que passó el mar: «*transiet mare et bene se gessit*». La de Valencia, diciendo que con su arco poseyó el acecillo de flores —«*floris fasciculum arco possedit*»; y significaría a Valencia en el ramillete de flores porque parece serlo todo aquel reyno. Y significó la conquista de Murcia quando con la paronomasia de Murcia y moras dijo que con la espada las destruiría: «*moras teneras gladio corrueit*». Y en conclusión, dijo que pisaría a Sarra —«*calcabit Sarram*»— y que prendería a Agar —«*Agarum comprehendet*»—, porque conoció que havia de vencer a los moros, sarracenos y agarenos, que de uno y otro linage havían venido a España. Y a todos les venció en treinta batallas campales que con ellos tuvo y en todas salió siempre con el lauro y gloria de vencedor (Finestres 1753, I: 365-366).

Per altra banda, en parlar dels diferents abats que regiren Poblet durant el regnat del rei en Jaume, Finestres, als volums segon (Finestres 1753, II: 227-297) i tercer (Finestres 1753, III: 10-47) de la seua obra, ofereix detalls i referències documentals o cronístiques en relació al nostre monarca, però, sempre, quan es troben en contacte amb el cenobi on seria soterrat i pel qual sentí una especial predilecció. Així, Finestres dona dades sobre la data del naixement de Jaume I, que situa el dia 1 de febrer de 1208, a partir de «Guillén de Puiglaurent, natural de un lugar así llamado en el Lenguadoc, autor coetáneo al rey don Jayme y que escribió por los años de 1245» (Finestres 1753, II: 228), o parla del rei elogiosament i ens diu que fou «gran bienhechor de este real monasterio de Poblet; y tuvo las cossas de el convento en la estimación que las suyas propias, como lo manifiestan los muchos privilegios y donaciones con que lo engrandeció durante su largo reynado» (Finestres 1753, II: 228). De fet, Finestres insisteix en les donacions i els privilegis concedits pel monarca a la casa de Poblet i esmenta, per exemple, dos sarraïns capturats a Peníscola i a Cervera, que foren regalats al monestir (Finestres 1753, II: 232); o cita, a partir del mallorquí Joan Dameto, com «antes de partir el rey a la conquista [de Mallorca] vino a este real monasterio a bendecir sus vanderas y a hacer dueño de sus aciertos a nuestra Señora de Poblet» (Finestres 1753, II: 245). Comenta,

per altra banda, la fundació de Benifassà per Jaume I i s'engresca a explicar el tema del bisbe de Girona a qui Jaume I hauria fet tallar la llengua i, com a conseqüència de la dita acció, i per expiar-la, s'hauria erigit el monestir esmentat, al nord valencià (Finestres 1753, II: 268 i ss.). Del següent volum destaca l'espai concedit al fet que Jaume I va escollir Poblet com a sepultura del seu cos, després d'haver pres l'hàbit del Cister (Finestres 1753, III: 24-27 i 43-47). Pel que fa a la conquesta de València, Finestres diu com

ganada por el rey don Jayme la ciudad de Valencia, para celebrar el solemnísimo triunfo de haverla sacado de la esclavitud mahometana, entró en ella victorioso la víspera de san Miguel, 28 de setiembre de el año 1238, por la parte de San Vicente; y en muestra de su real gratitud al santo mártir, a quien protestava devía la conquista, colgó para eterna memoria su real estandarte en su antiguo templo, donde hoy día se conserva. Y estas memorias renueva la ciudad cada siglo, passando en processión general a dar gracias a Dios en la dicha iglesia y convento de San Vicente, función que llaman la *Fiesta del Centanar*. Y es de las más singulares que se ven en aquella ciudad (Finestres 1753, III: 61-62).

Finalment, cal esmentar que Finestres cita Beuter, Miedes, Abarca, Dameto, Zurita, documents de l'arxiu de Poblet, de la Seu de Lleida i d'altres, però no esmenta la *Crònica* del rei com a font, si no és que es troba inclosa a l'expressió de «manuscritos domésticos», que podem trobar sovint. Entre aquests manuscrits *de la casa* devia comptar, segurament, amb la *Còpia de la insigne i nunca vista professó de la mutació de la bandera del sereníssim rei don Jaume, feta a 9 d'octubre 1538 i faedora en lo any 1638 en la noble ciutat de València*, encara existent actualment al monestir català (Duran 2008: 257-258) i que només recentment ha vist la llum (Escartí 2018b).

Amb una actitud diferent es mirarà el regnat del rei Jaume l'erudit Antoni de Capmany i de Montpalau i Surís (1742-1813). Aquest català estudiós del passat medieval és considerat un dels primers historiadors «moderns» –en el sentit de «contemporanis»– de la nostra cultura i es va interessar, sobretot, per la història econòmica. En aquesta línia, als quatre volums de les seues *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona* (Barcelona, 1779-1781 i 1790-1792), Capmany fa servir documentació d'arxiu de l'època de Jaume I, però també usà el *Llibre dels feits* (Capmany 1961-1963, I: 32, 137), i més concretament, en l'edició valenciana de 1557 (Capmany 1961-1963, III: 1121). Capmany considera la *Crònica* obra del rei, sense dubtar-ho, per exemple quan afirma que «el mismo rey, en la crónica que de sus propios hechos escribía, refiere...» (Capmany 1961-1963, I: 182). També cal dir que usà la versió llatina del text jaumí, en la paràfrasi de Bernardí Gómez Miedes, com es pot veure a diferents llocs (Capmany 1961-1963, I: 34, 241, 278). Ara bé, Capmany només s'interessa per Jaume I en tant que monarca que va donar un impuls important al comerç, en augmentar els territoris de la confederació catalanoaragonesa amb les conquestes de les Illes Balears i de l'antic regne de València, com ja va assenyalar Font Rius, a l'estudi de la seua edició de l'obra de Capmany (1965: XXV-XXVI), en editar una altra obra d'aquest, on també s'ocupa del rei en Jaume: *Código de las costumbres marítimas de Barcelona, hasta aquí llamado vulgarmente Libro del Consulado de Mar de Barcelona*. Aquest text que s'havia publicat el 1791, constitueix el primer estudi sobre aquesta institució. I en aquell volum, a més, es conté una lúcida

valoració sobre la llengua en què va escriure el rei Jaume I «los comentarios de sus hechos y D. Pedro IV la historia de su propia vida y las leyes palatinas» (Capmany 1965: 520), tot admetent, per tant, l'autoria dels monarques en tots dos casos. Per altra banda, en un del seus manuals sobre la història europea, el *Compendio cronológico-histórico de los soberanos de Europa*, publicat el 1784, ja havia realitzat una breu síntesi de la vida del rei en Jaume (Capmany 1792, I: 410). Val a dir que Capmany es mostra molt més rigorós que altres que l'havien precedit en el text que ofereix, sense ànim apològic i tot completant les dades aportades per les cròniques a l'ús amb informació que provenia, certament, del seu coneixement dels arxius, de manera que no es deixava arrossegat per les notícies ja publicades per altres en obres semblants i que, també, contenien detalls sobre la vida del monarca aragonés, com per exemple es pot veure a l'obra del navarrès Manuel Trincado, *Compendio histórico, geográfico y genealógico de los soberanos de la Europa*, que degué gaudir d'un notable èxit, atès que era reeditada per quarta vegada el 1766, a Madrid (Trincado 1766: 288).

Encara, durant aquell segle XVIII, cal advertir que, des de València, es produirà una de les reivindicacions més importants de la crònica de Jaume I, si prenem a consideració la proposta de publicació del *Llibre dels feits* realitzada pel dominicà fra Lluís Galiana, molt diferent, pels motius que el movien, a aquella altra ja esmentada de Maians. Galiana, a la *Carta* que encapçala l'edició del *Diccionario Valenciano-Castellano* de Carles Ros (València, 1763), considera el text jaumí «la pieza del lemosín más riguroso que se encuentra». Aquella edició hauria d'anar acompanyada de la versió castellana de Llorenç Mateu i Sans «porque allí se entenderían bien la pureza i propiedad de los vocablos, i la fuerza de las frases de aquel tiempo», tot col·laborant, així, a crear models lingüístics per als futurs escriptors, i ajudant-los, a través de la traducció castellana, tal com pretenia Galiana. De fet, la llengua de la *Crònica* jaumina era proposada com model per als literats coetanis de Galiana —com altres autors medievals dels quals es volia fer una edició sufragada per les tres grans capitals dels territoris hispànics que compartien llengua—, una idea ben allunyada de l'interès arqueològic i merament acadèmic de la proposta de reedició de l'erudit Maians. Malgrat aquella voluntat de Galiana, que no va qualificar en cap edició, no podem saber de cert si ell coneixia el text jaumí original —en la seua edició valenciana del segle XVI— o solament n'hauria vist les parafrasis i traduccions llatina i espanyola preparades per Bernardí Gómez Miedes en aquella centúria (Escartí 2021a: 37-53) i que encara devien de circular per la València de Galiana.

Per una altra banda, cal recordar una altra traducció i adaptació en llengua castellana —aquesta vegada, del fragment de la crònica jaumina anterior a la conquesta de Mallorca—, anònima i de ben avançat el XVIII, que es conserva a la Biblioteca de Catalunya (ms. 307) i que porta per títol *Historia del serenísimo señor don Jayme de Aragón que él mismo escribió en lamosín y traducida en español*. L'autor, que va fer un resum prou maldestre d'alguns episodis del *Llibre dels feits*, a punt d'acabar el seu treball dona alguna dada que pot indicar clarament la seua procedència illenca:

Y después prosigue la misma historia, la que dejamos de traducir porque ya se encuentra en los historiadores de las cosas memorables de Mallorca, particularmente en el historiador de la

mesma, el doctor Juan Benimelis, presbítero; que fue el primero y de él muchos la han sacado y, así, allá te remito, lector amigo (f. 48).

Segurament, el fet que encara es trobava viu el record del rei i l'ús de la seua obra memorialística, comportà, també, un primer *estudi crític*, tot i que la polèmica ja venia d'abans. De fet, la veneració secular per Jaume I i pel *Llibre dels feits*, no evità que Josep Villarroya (1732-1804) arribàs a negar l'autoria del rei sobre la seua coneguda *Crònica*, amb una actitud crítica comprensible en aquell segle, però amb conclusions que després es demostrarien errònies (Villarroya 1800; Belenguer 1984, I: 109-113). Aquest advocat de la Reial Audiència de València confeccionà, el 1799 –interrompent una traducció en castellà i anotació del text reial, que no ens ha pervingut, si és que la va acabar (Villarroya 1800: *Prólogo*, s.p.)–, i publicà, l'any següent, la *Colección de cartas histórico-críticas en que se convence que el rey don Jayme I de Aragón no fue el verdadero autor de la Crónica o Comentarios que corren a su nombre*, seguint la tradició historiogràfica valenciana que llavors pretenia fer una crítica sobre els documents considerats falsos o apòcrits. Es tracta d'un conjunt de vint-i-sis cartes on argumentava que Jaume I no havia estat l'autor del *Llibre dels feits*.

Els textos –on s'usen fonts i escrits que demostren l'erudició del seu autor–, fan un recorregut quasi lineal per la *Crònica* i van desgranant els passatges on Villarroya creu que pot veure la mà d'altri o, simplement, que el contingut narrat no correspon amb el que ell pensava que havia de ser la dignitat reial al segle XIII: i és per això que deixa anar més d'una opinió clarament errada. Així, indica que Jaume I no hauria mai dit que son pare va morir a Muret perquè es trobava dèbil, després d'una nit d'amor amb una senyora que no era la seua esposa: «no sólo se representa inverosímil, sino que debe tenerse por absolutamente falso que el rey don Jayme el Conquistador escribiese en sus *Comentarios* lo que se lee acerca del escandaloso hecho de su padre el rey don Pedro» (Villarroya 1800: 41). També, Villarroya no pot creure que Jaume I esmentàs els seus amors adúlter amb Berenguera Alfonso –passatge que qualifica de «ridícula, estraña y vergonzosa confesión que se pone en boca del rey» (Villarroya 1800: 94)–, i menys, per referir la seua confessió abans de conquerir Múrcia (Villarroya 1800: 95): «No puede darse suceso más extravagante, ni más fuera de propósito, ni menos conducente al asunto». I així, en altres passatges de la *Crònica*.

A més a més, l'erudit Villarroya critica el fet que apareguen «varios sucesos inútiles, despreciables y de ninguna importancia que se leen en la *Crónica*; y otros grandes, memorables y asombrosos de que ningún mérito se hace» (Villarroya 1800: 117-130). Ara bé, per contra, Villarroya es deixa seduir per tot un munt de llegendes pietoses ambientades en l'època de Jaume I, o que tenen al rei com a personatge principal o adjacent, i no només les dona per bones, sinó que s'estranya que no apareguen al *Llibre dels feits*. Considera aquells esdeveniments «milagrosos portentos que se admiraron en la vida del rey don Jayme y que ciertamente no se hubieran omitido en la *Crónica*, si hubiera sido su verdadero escritor» (Villarroya 1800: 200). Per altra banda, cal advertir com l'autor argumenta una neutralitat i un ús de la crítica que aprofitava per donar aparença d'irrefutabilitat a les seues opinions:

En asunto a la creencia de milagros, observo dos partidos enteramente contrarios. El uno el de los incrédulos, y el otro el de aquellos que dan asenso a todas las cosas, armados de buena fe, de religión y de piedad. Los dos extremos son viciosos, y tanto se peca siguiendo lo primero como lo segundo. Aquellos hacen alarde de no creer otros prodigios que los que se encuentran escritos en los libros sagrados, teniendo todos los demás por fábulas, cuentos y novelas; estos se prestan fácilmente a la credulidad de todo lo que pertenece a milagros. Yo no soy, ni quiero ser, absolutamente incrédulo, ni tan dócil ni fácil que pase por todo. Creo todos los sucesos milagrosos que están justificados con testimonios irrefragables, que no son capaces de engañar al entendimiento y detesto aquellos a quienes faltan estas necesarias y precisas circunstancias. El caso es que a veces pueden engañarnos las apariencias, pero un juicio reflexo y fino es capaz de superar semejantes dificultades, si se sabe usar oportunamente de una crítica juiciosa, christiana y santa (Villarroya 1800: 200-201).

Així doncs, l'erudit valencià, armat amb aquests pressupòsits, no s'està d'acceptar com «irrefragables» l'aparició de sant Jordi per l'aire a la batalla del Puig (Villarroya 1800: 207-208), la troballa de la imatge de la Mare de Déu sota una campana, al Puig mateix (Villarroya 1800: 208-209), la història dels Corporals de Daroca (Villarroya 1800: 210-215) o el viatge de sant Ramon de Penyaforç «desde Mallorca a Barcelona, embarcado en su manto, que le sirve de baxel» (Villarroya 1800: 216-224). Detalls que ja poden detectar-se en una obra del segle anterior, de Martín Carrillo, als seus *Anales cronológicos del mundo*, publicats per primera vegada el 1630 i reeditats el 1634 a la capital aragonesa, i des d'on, segurament, els havia pres l'erudit valencià, com ja hem assenyalat en algun altre lloc (Escartí 2021a: 62-63).

Villarroya, però, es va mostrar més «reflexo y fino» quan va indicar, a propòsit de les dues edicions valencianes de 1515 i 1557 de la *Crònica* o d'una part d'ella, que no es donaven dades sobre l'existència del manuscrit original del text jaumí (Villarroya 1800: 10-13); o, quan suposa —encara que no del tot en la direcció més correcta—, que el text del rei hauria estat elaborat a partir d'«apuntaciones y monumentos antiguos», però erra en afegir que «pudo acaso haberse trasladado, extractado o traducido de la que dexó escrita el padre Pedro Marsilio» (Villarroya 1800: 13), que és la tesi que defensarà finalment. Més encertat anava, també, en advertir la «suposición y fingimiento del capítulo último de la *Crònica*», atés que «no pudo escribirlo el rey don Jayme después de muerto» (Villarroya 1800: 111-113), alhora que argumenta que el «prólogo que precede a la *Crònica* tampoco fue obra del rey», perquè aquest text preliminar clarament indica que coneix el conjunt de la vida del rei i que, això, només podria haver-se escrit una vegada finalitzada la *Crònica* i, per tant, la pròpia vida del monarca (Villarroya 1800: 114-116). Uns indicis que, també, s'han usat en la mateixa direcció més modernament (Riera i Sans 1979).

En definitiva, i per damunt de les evidents errades o de les interpretacions errònies fetes per Josep Villarroya —i que ací només hem apuntat de passada—, allò que cal assenyalar és que aquest escrit de l'erudit valencià és, sense dubte, el primer estudi que podríem anomenar «seriós» i amb voluntat de fer crítica de l'obra autobiogràfica del rei i que, una vegada més, posa de relleu l'interès que aquell text va despertar especialment entre els valencians. Villarroya va pretendre —amb bona intenció—,

aplicar un mètode crític; i va argumentar, finalment, que «lo más probable es que el padre Pedro Marsilio, del orden de Predicadores, escribió esta obra en lengua latina, y que de ella se tradujo con alguna leve variación la expresada *Crónica o Comentarios*», tot i que Villarroya sembla que en aquest punt només parlava d'oïdes, atès que afirma que «yo hubiera disfrutado con oportunidad las diferencias de una y otra obra, si la suerte hubiera querido que llegase a mis manos la del padre Pedro Marsilio, la qual no he podido conseguir a pesar de las más activas diligencias que he practicado al efecto», tot oposant-se, fins i tot, a l'opinió contrària d'un erudit tan reputat en aquell temps com Nicolás Antonio (Villarroya 1800: 225-228).

Ara bé: aquella actitud de Villarroya molt possiblement no és un cas aïllat, si tenim en compte que en un manuscrit que va pertànyer al rector de la Universitat de València, el jurisconsult Francesc Xavier Borrull (1745-1837), i de mà seua, es conserven unes *Reflexiones sobre no haver escrito el rei don Jaime 1º la Historia que se le atribuye* (Gutiérrez del Caño 1913-1914, II: 311). El text sols ocupa dos fulls del ms. 196 de la Biblioteca de la Universitat de València i, en realitat, conté un resum extret de l'*Informe de la verdad, por el real y militar orden de nuestra Señora de la Merced, redención de cautivos, sobre que su magestad se digne declarar que el conocimiento de la causa sobre el derecho privativo de redención en los reynos de la Corona de Aragón toca a su Real Cámara de Castilla, y no al Consejo, por ser el orden de la Merced de su real patrimonio*, del mercedari aragonés fra Josep Nicolás Caveró (1666-1757), publicat a Madrid el 1731 (Gómez Uriel 1884, I: 317), tot i que apareix sense data, ni impressor, ni lloc d'estampació, i que no és sinó un episodi més de la polèmica entre els trinitaris i els mercedaris. De fet, aquest *Informe* de Caveró en contestava un altre anterior, dels trinitaris.⁶ I, a banda de la polèmica específica entre els dos ordes religiosos, conté, segurament, la primera argumentació contra l'autoria de Jaume I sobre la seua *Crònica*.

Així, Caveró, malgrat que es mostra respectuós amb el text reial i afirma que «los *Comentarios* que se atribuyen al rey y en que se le figura hablando de sí y en primera persona, son pieza estimable», adduint la valoració que havia fet d'ells Jerónimo Zurita (Caveró 1731: 18), tot seguit cita aquest cronista aragonés per dir que aquell els va fer servir a les seues obres, encara que «guardándose siempre de prohiárselos y de citar al rey como autor» (Caveró 1731: 18). Aquell fet li donava arguments per dubtar de l'autenticitat de la paternitat del rei sobre la crònica. I segueix amb més objeccions que tornaran a aparèixer en tots els intents que s'han donat de negar al rei la paternitat sobre la seua obra:

---

⁶ Possiblement, el *Memorial informe histórico-jurídico por las dos familias, calzada y descalza, de el Orden de la Santísima Trinidad, Redención de Cautivos, con el orden de Nuestra Señora de la Merced, Redención de Cautivos, sobre que la real cámara declare no ser su magestad patrón, sino es sólo protector de dicha religión de la Merced, como lo es de todas las demas, e impida, que la Merced se valga en Roma de este color supuesto y expedición de los rescriptos pontificios*, que va aparèixer sense nom d'impressor ni data, ni lloc d'estampació, però que, molt probablement, era del 1728, atès que en aquesta data el bisbe de Terol, Pedro Analso de Miranda i Ponce de León, en posseïa un, ara conservat a la Biblioteca Pública de Terol (sign. FA-1232), on figura l'anotació manuscrita «Es de D. Pedro Phelipe Analso de Miranda, indigno obispo de Teruel, y noviembre, 30, de 1728».

Y cierto que con sólo leer el prólogo y los postreros capítulos de dicha *Historia*, qualquier buen juicio resentirá la dificultad. El prólogo es breve, pero armado de Sagrada Escritura, de manera que por sí manifiesta la erudición y cultura de su autor en las letras, la qual no tuvo el rey, ni tiempo para ella, como se lo persuadirá quien leyere en la misma *Historia* y en los *Anales* de Zurita los embarazos y cuydados que le ocuparon desde su primera edad (Cavero 1731: 18–19).

Continua, fra Cavero, amb la seua disquisició sobre els darrers capítols de la *Crònica* i diu:

En los últimos capítulos de la *Historia*, se le hizo llevarla tan allá y tan cerca de la muerte que quien se detenga en considerar las circunstancias de la última enfermedad y christianas resoluciones que tuvieron al rey felizmente sumergido en la expiación de sus defectos, dificultosamente podrá creer que pensase en rematar los *Comentarios*, y de modo que casi no le quedase por decir, si no es: «Morí en Valencia día XXVII de julio del año 1276». Sin hacernos más adentro, se conocerá que nuestra duda es muy razonable, que escribimos por la verdad y sin afecciones, y que estamos en libertad de juzgar de essa *Historia* como de las otras escritas por terceras personas; y todo se confirmará más con lo que vamos a decir en razón de la chronología (Cavero 1731: 20).

A partir d'aquell moment, Cavero s'engresca a demostrar el que ell considera algunes errades o distraccions del redactor de la *Crònica*, respecte a l'edat del monarca, en el benentés que, d'haver-la escrit el mateix rei, no les hauria comeses. A més de Zurita, Cavero fa servir a «Podio Laurentii o Puy de Laurens» per tal de fixar la data de naixement de Jaume I, la qual vindria establerta al pròleg de la seua obra «*Chronicón o Historia de los Albigenses*» –com el mateix Cavero l'esmenta–, tot donant, al marge, el text llatí exacte d'aquell autor llenguadocià (Cavero 1731: 20). En definitiva, per a Cavero el problema es trobava en el fet que els trinitaris argumentaven que Jaume I no havia fet esment de la fundació de l'orde al qual pertanyia el frare aragonés, tot i que reconeix que «son muchas las cosas, y muy dignas, que no se acordaron en dicha *Historia*» (Cavero 1731: 21). Els trinitaris, per tant, veien en el *Llibre dels feits* un text creïble. Cavero, no. Tot i que, per tal de, fins i tot, fer servir el text que ell suposa atribuït a Jaume I, diu que «para desengaño del autor –en referència al trinitari a qui contestava–, hallará en esos comentarios expresa memoria de la iglesia de Santa María de el Puche de Anaso o Cebolla» (Cavero 1731: 21), el convent mercedari més important del regne de València. La polèmica seguí, òbviament, però en altres termes, i va ser contestada, almenys, a la *Quexa christiana y religiosa dada en escrito al reverendo padre maestro fray Joseph Nicolás Cavero*, segurament impresa en aquell mateix any 1731.⁷

Tanmateix, la visió crítica –encara que desencertada– de Cavero o del mateix Villarroya, no obstà perquè, durant les primeres dècades del XIX, alguns dels nostres il·lustrats, com els valencians Bartomeu Ribelles (1810) o Francesc Xavier Borrull (1810), sentissen de nou l'atracció per Jaume I i, en aquest cas, s'interessassen a rescatar de l'oblit els *Furs* jaumins, en uns moments en què la península Ibèrica es veia immersa en la Guerra del Francès i els ànims es debatien entre la

---

7 Sobre aquella polèmica i els seus orígens, vegeu Escartí (*en premsa*).

modernitat que representaven les opcions dels revolucionaris francesos o la tradició que venia clarament vinculada al món pretèrit, que començava a ser vist des d'una òptica diferent, tot apuntant, en relació a la valoració del passat jaumí, cap al romanticisme (Belenguer 1984, I: 114-135). Ribelles, a les seues *Memorias histórico-críticas de las antiguas cortes del Reyno de Valencia*, un eruditíssim tractat sobre la matèria, amb aportacions documentals i bibliogràfiques abundoses, no s'està de remarcar, per exemple, fent una clara utilització del tema per a finalitats més contemporànies a uns autors que pretenien servir-se del passat amb la intenció de canviar el panorama polític del seu temps i que, paradoxalment, en ser «conservadors» –els Furs, necessàriament, havien d'ésser vists així–, esdevenien «progressistes», ja que superaven –o intentaven superar– l'estadi de la monarquia il·lustrada, per avançar cap a una monarquia que podríem anomenar *relativament* «constitucional» i emparada en un parlamentarisme medieval que, evidentment, es presentava idealitzat:

Es y será una verdad de primer orden que los Fueros primitivos del reyno de Valencia se establecieron y acordaron entre el rey don Jayme I y sus vasallos en un congreso en que el pueblo valenciano se halló en toda su extensión, representado por individuos de los tres estados: eclesiástico, militar y real. Esto basta para dar a esta primera asamblea valenciana el nombre cortes en todo su rigor. Lo demás es desviarse sin provecho ni razón de las sendas más trilladas de la verdad. Es menester estar enteramente ciegos para no conocer que en este respetable congreso se viene naturalmente a los ojos un ajuste, convenio o contrato entre el rey y los representantes del reyno, cuyo resultado fueron nuestras primeras leyes paccionadas (Ribelles 1810: 25).

Eren temps constitucionalistes, i això es deixa notar en la interpretació efectuada per fra Bartomeu Ribelles, que arriba al seu màxim exponent quan indica que si les Corts valencianes «se purgasen de ciertas imperfecciones que no nacieron con ellas, serían las mejores y quizas las únicas en que podría realizarse el plan vasto de reforma y regeneración a que en el día se aspira» (Ribelles 1810: 99), i continua dient que «en este plan se hallaban puestos en perfecto equilibrio el rey y el pueblo, el señorío y el vasallage, la nobleza y los ciudadanos, la opulencia y la escasez, la justicia y la subordinación» (Ribelles 1810: 99), per acabar exclamant: «¡Felices días! ¡Constitución envidiable!» (Ribelles 1810: 100).

El juriconsult Borrull, per la seua banda, al seu *Discurso sobre la Constitución que dio al reyno de Valencia su invicto Conquistador, el señor don Jayme Primero*, assenyala que els autors anteriors que s'han ocupat dels Furs valencians no ho han fet amb els objectius que ell té, i així, diu que

ninguno se ha dedicado a explicar con el cuidado y exactitud que se debe la Constitución que dio al reyno de Valencia su ilustre conquistador, y la juiciosa distribución que hizo de los poderes que constituyen la soberanía; y por lo mismo entraré en el empeño de aclarar este grave asunto, ahora que es quando más se necesita, de descubrir y examinar los antiguos establecimientos que han asegurado la independència y libertad de algún Estado tan completamente que ha sido preciso destruirlos para que pudiera introducirse y establecer su formidable imperio el despotismo (Borrull 1810: 5).

Aquell suposat sistema constitucional ideat per Jaume I era, en definitiva, als ulls de Borrull, el que havia permés a les terres valencianes prosperar, en oposició als temps dels Àustries i dels Borbons –i de Napoleó (Borrull 1810: 68-78). I tant Borrull com Ribelles, allò que pretenien era ressuscitar el sistema parlamentari valencià amb la idea de trasplantar-lo a la monarquia dels Borbons, que s'estenia a les dues parts de l'oceà Atlàntic i encara més.⁸

Cal dir, a més, que Borrull no degué mai creure les idees de Cervero –que coneixia i va recollir en un seu escrit, com hem vist més amunt–, atès que al mateix manuscrit seu ja esmentat, en diferents al·legacions sobre dret canònic i civil, fa servir, per exemple, l'autoritat de «la *Crònica dels Reis d'Aragó*» de Muntaner o la del rei Jaume I, quan parla de la divisió entre els antics regnes de València i de Múrcia.⁹ I, segurament, va usar les edicions valencianes del XVI de tots dos textos.

A Mallorca, i com a signe de l'interés encara il·lustrat mantingut per la figura de Jaume I durant aquelles primeres dècades del XIX –i potser en preparació del centenari del 1829–, trobem la publicació d'una anònima *Explicación de las funciones del día 31 de diciembre en que se celebra la memoria de la conquista de Mallorca por el serenísimo señor don Jaime I, rey de Aragón*, un breu fullet merament descriptiu (*Explicación* 1826).

3. A tall de conclusió

La presència jaumina al segle XVIII va ser, amb tot i els interessos més aviat nuls de la monarquia dels Borbons en la figura d'un rei tan marcadament nacional de la Corona d'Aragó com podia ser Jaume I, si més no, digna de ser considerada. De fet, la presència podríem conceptual-la en tres sectors: per un costat, la continuïtat de la celebració de les festes de la Conquesta jaumina en els diferents espais valencians i mallorquins li permetien una projecció popular. Aquesta enllaçaria amb el segon dels àmbits que podríem comentar ara, que és el d'una en principi «inesperada» aparició o continuïtat –segons l'espai geogràfic a què ens referim– de la presència del rei Conqueridor al complicat espai teatral de Barcelona, València, Palma i encara possiblement altres llocs. Finalment, en els circuits de l'erudició historiogràfica, tot i que aquesta no va ser massa generosa amb la figura reial, no es va oblidar de destacar alguns dels seus aspectes més remarcables i, encara, va enllaçar amb qüestions originades durant el segle anterior i les va projectar cap al futur, com és el cas de Villarroya o les aproximacions de Borrull i Ribelles, que volien rescatar les «bondats» del sistema parlamentari jaumí, per oferir-lo com a model a una Espanya que es volia primerencament constitucional. Un aspecte, aquest darrer, que passaria a formar part de l'ideari dels homes del romanticisme i de la renaixença, com ja hem assenyalat.

---

8 A propòsit d'aquells treballs sobre els Furs i el sistema parlamentari valencià, vegeu Escartí (2021b).

9 Biblioteca de la Universitat de València, ms. 196, f. 133r. i f. 140 r.

Tot això va comportar que el record del rei que havia estat un referent inequívoc en la construcció de la Corona d'Aragó ibèrica, amb l'eixamplament dels seus territoris inicialment constituents – Catalunya i Aragó–, es mantingués viu en nivells molt diversos que permetrien, a la llarga, la seua entusiasta recuperació –i també per l'avinentsa ideològica– en el segle del romanticisme i de la renaixença (Roca 2010). Jaume I, vist des de al distància del temps, va recórrer tots els períodes i sempre va ser present en major o menor mesura, fins als nostres dies (Escartí 2021a) i el segle XVIII no podia ser una excepció.

Bibliografia

- Belenguer, Ernest (1984) *Jaume I a través de la història*, València: 3 i 4, 2 vols.
- Borrull, Francesc Xavier (1810) *Discurso sobre la Constitución que dio al Reyno de Valencia su invicto conquistador, el señor don Jayme Primero*, València, Benet Montfort.
- Capmany, Antoni de (1961-1963): *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona* (ed. E. Giral y Raventós), Barcelona, Cámara Oficial de Comercio y Navegación, 3 vols.
- Capmany, Antoni de (1965) *Libro del Consulado del Mar. Edición del texto original catalán y traducción castellana* (ed. J. M. Font Rius i A. M. Saavedra), Barcelona, Cámara Oficial de Comercio y Navegación.
- Cavero y Pérez, José Nicolás (1731) *Informe de la verdad, por el real y militar orden de nuestra Señora de la Merced, redención de cautivos, sobre que su magestad se digne declarar que el conocimiento de la causa sobre el derecho privativo de redención en los reynos de la Corona de Aragón toca a su Real Cámara de Castilla, y no al Consejo, por ser el orden de la Merced de su real patrimonio*, Madrid, s. n. i.
- Duran, Eulàlia (dir.) (2008): *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, vol. IV, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- El rey* (1777) *El rey de Aragón y conde de Barcelona, don Jaime el Conquistador*, Barcelona, Carles Gibert i Tutó.
- Escartí, Vicent Josep (2018) «Beuter i el record de Jaume I a la València del Cinc-cents», *Revista Internacional d'Humanitats*, 42, pp. 474-491.
- Escartí, Vicent Josep (2021b) «Francesc Borrull and Bartomeu Ribelles: The Appeal of Medieval Valencian Constitutionalism in 1810», dins A. Cortijo Ocaña & V. Martines (eds.) *History of Catalonia and Its Implications for Contemporary Nationalism and Cultural Conflict*, Hershey, IGI Global, pp. 123-136.
- Escartí, Vicent Josep (2021) *Jaume I en la memòria d'un poble. El rei Conqueridor en la literatura i en la historiografia, del segle XIII al XX*, València, Generalitat Valenciana.
- Escartí, Vicent Josep (*en premsa*) «L'autoria del *Llibre dels feits*: Dades sobre una polèmica erudita jaumina al segle XVIII»
- Esclapés de Guilló, Pasqual (1738) *Resumen historial de la fundación i antigüedad de la ciudad de Valencia de los Edetanos, vulgo del Cid*, València, Antoni Bordassar de Artazú.
- Explicación* (1826) *Explicación de las funciones del día 31 de diciembre en que se celebra la memoria de la conquista de Mallorca por el serenísimo señor don Jaime I, rey de Aragón*, Palma.
- Finestres, Jaume (1753-1765) *Historia del real monasterio de Poblet*, Cervera, Josep Barber i Manuel Ibarra, 4 vols.
- Gassulla d'Ursino, Carles (2015) *Poesia festiva*. A cura de V. J. Escartí, València, Institució Alfons el Magnànim.
- Gómez Uriel, Miguel (1884) *Bibliotecas antigua y nueva de escritores aragoneses de Latassa aumentadas y refundidas en forma de Diccionario Bibliográfico-Biográfico*, Saragossa, Calixto Ariño, 2 vols.
- Gutiérrez del Caño, Marcelino (1913-1914) *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia*, València, Librería Maragat, 3 vols.

- Herrera Navarro, Jerónimo (1999) *Catálogo de autores teatrales del siglo XVIII*, Salamanca, Fundación Universitaria Española.
- Jaume I (1991) *Llibre dels fets del rei en Jaume*. A cura de J. Bruguera, Barcelona, Barcino, 2 vols.
- Llàcer Martorell, Arantxa (en premsa) *Jaume Ramon vila. Un intel·lectual en els marges*, Catarroja-Barcelona, Afers.
- Maians i Siscar, Gregori (2002) *Epistolario XII. Mayans y los libreros*. A cura d'A. Mestre, València, Ajuntament d'Oliva-Diputació de València.
- Ortí i Major, Josep Vicent (1740) *Fiestas centenarias con que la insigne, noble, leal y coronada ciudad de Valencia celebró el día 9 de octubre la quinta centuria de su christiana Conquista*, València, Antoni Bordassar.
- Quintana i Torres, Antoni (1998) *La Festa de l'Estendard. Cultura i cerimonial a Mallorca (segles XIV-XX)*, Catarroja/Barcelona, Afers.
- Ribelles, Bartomeu (1810) *Memorias histórico-críticas de las antiguas cortes del Reyno de Valencia*, València, Miquel Domingo.
- Riera i Sans, Jaume (1979) «La personalitat eclesiàstica del redactor del *Llibre dels Fets*», *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. II, Saragossa, Institución Fernando el Católico, pp. 575-591.
- Roca Ricart, Rafael (2010) «València i els centenaris del rei En Jaume (1876-1908)», *Actes del Congrés El rei Jaume I en l'imaginari popular i en la literatura (Salou, octubre 2008)*, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili / Universitat de les Illes Balears, pp. 133-154.
- Rodríguez, Josep (1747) *Biblioteca valentina*, València, Josep Tomàs Lucas.
- Ros, Carles (1763) *Diccionario Valenciano-Castellano*, València, Benet Montfort.
- Rossich, Albert (2001) «El teatre barroc (segle XVII)», dins A. Rossich (coord.) *El teatre català dels orígens al segle XVIII*, Kassel, Edition Reichenberger, pp. 57-80.
- Trincado, Manuel (1766) *Compendio histórico, geográfico y genealógico de los soberanos de la Europa*, Madrid, Antonio Sanz.
- Un ingenio valenciano (1762) *Comedia famosa. La Conquista de Valencia por el rey don Jayme*, València, Vídua de Josep d'Orga.
- Villarroya, Josep (1800) *Colección de cartas histórico-críticas en que se convence que el rey don Jayme Primero no es el autor de la Crónica o Comentarios que corren a su nombre*, València, Benet Montfort.
- Ximeno, Vicent (1747-1749) *Escritores del reyno de Valencia*, València, Josep Esteban Dolz, 2 vols.